

Hudební nauka IV.

Harmonie - úvod

Nauka o harmonii - pojednává o stavbě, úpravě a spojování akordů v hudební větě. Studuje se psaním úloh v notách, harmonizací melodií a harmonickým rozбором skladeb. Znalost harmonie zahrnuje nejen schopnost napsat správně úlohu, zharmonizovat melodii, ale i analyzovat harmonii ve slyšené skladbě a umět si představit znění určitého akordického doprovodu.

Členění harmonie - diatonika - omezuje se pouze na durové a mollové tóniny bez nedošklých tónů, učí se tu způsoby vedení hlasů, spojování příbuzných a nepříbuzných kvintakordů, používání sextakordů a kvartsextakordů, hlavních a vedlejších harmonických funkcí, septakordů a nónových akordů, dále závěry, sekvence, melodické tóny a diatonické modulace, **chromatika** - využívá všech půltónů, zahrnuje mimotonální dominanty, další hlavní harmonické funkce (frygický a lydický kvintakord), alterované akordy v širším smyslu (zvláště tercová příbuznost) a v užším smyslu (se zmenšenými terciemi) a modulace chromatické enharmonické a chromaticko-enharmonické, **moderní harmonie** - řadíme sem využití kvartových akordů, akordů zahuštěných sekundami, kombinace akordů a funkcí, bitonalitu a polytonalitu a zásady užívání složitých akordů v tonálně uvolněné a atonální hudbě.

Harmonická funkce - úloha, význam akordu v tonální harmonické větě. **Základními funkcemi** jsou tónika, subdominanta a dominanta - v durové tónině jsou durové, někdy však bývá používána mollová subdominanta, v mollové aiolské mollové, často však bývá používána durová dominanta (kvůli uplatnění citlivého tónu).

Tónika - akord, který stojí na prvním stupni tóniny

Subdominanta - akord na čtvrtém stupni tóniny

Dominanta - akord na pátém stupni v tónině

Vedlejší funkce - svrchní medianta - III. stupeň, spodní medianta - VI. stupeň tóniny, II. stupeň, VII. stupeň - akord postavený v durové stupnici na citlivém tónu v tónině.

Způsob úpravy akordů do čtyřhlasu - kvintakordy bývají zapisovány tak, že základní tón leží ve spodní notové osnově notované v basovém klíči, ve vrchní osnově v houslovém klíči je uveden znovu celý akord (je tu tedy základní tón zdvojen). Tento akord může být použit v různých tvarech, říkáme, že je uveden v kvintové (5), tercové (3) nebo oktávové (8) poloze. Název určuje vzdálenost mezi spodním a vrchním tónem. Kromě tohoto způsobu zápisu, kde jsou tóny akordu těsně u sebe (nazýváno **úzkou harmonií**), je také možné akordické tóny použít ve větších vzdálenostech a zpřeházeně (např. altový tón je přeložen o oktávu níž a zapisován do spodní notové osnovy), pak jde o **harmonii širokou**. Jednotlivé tóny jsou nazývány podle lidských hlasů: zdola nahoru bas, tenor, alt a soprán (např. u akordu v tercové poloze je v sopránu ve vztahu k basovému tónu uvedena tercie apod.).

Obraty kvintakordů jsou v harmonii používány na základě určitých pravidel - 1. **sextakordy** - v basu leží tercie, v ostatních hlasech je proto někdy vynechána, pak se zdvojí základní tón nebo kvinta, 2. **kvartsextakordy** - v basu nalezneme kvintu, akord má zdvojen základní tón, smí se použít jen za určitých podmínek - jako kvartsextakord průchodný, průtažný, střídavý nebo následný.

Rozdíl mezi základním a basovým tónem - basový tón je nejhlubší tón ve čtyřhlasé úpravě akordu, základní tón hlavním tónem akordu (pro tónický sextakord v C dur je základním tónem c, basovým tónem však tercie e).

Septakordy - ve čtyřhlasé úpravě nemusí být žádný tón zdvojen, nesmí však být zdvojen citlivý tón a septima musí být rozvedena dolů. U dominantního septakordu se často vynechává kvinta, je nahrazena zdvojeným základním tónem. Mezi hlavní septakordy patří septakord V. stupně (dominantní), II. stupně (střídavá dominanta rozváděná do dominantní funkce nebo S+7 rozváděný do tónických akordů) a VII. stupně (DS7).

Modulace - přechod z jedné tóniny do druhé, ve které se nadále setrvává.

Vybočení - přechod z jedné tóniny do druhé a bezprostřední návrat zpět. K vybočení bývají často využívány mimotonální dominanty.

Typy závěrů - autentický (závěr složený z dominanty a tóniky), plagální (závěr tvořený

subdominantou a tónikou), poloviční (závěr zakončený dominantou), celý, úplný (závěr zakončený tónikou), klamný - závěr tvořený dominantou a VI. stupněm (podvědomě očekáváme uspokojivé zakončení do tóniky, dominanta je však rozvedena do VI. stupně, čímž vzniká napětí), závěr mužský (ukončení přichází na těžkou dobu v taktu), ženský (závěr na lehkou dobu v taktu).

Akordy I.

Akord - souzvuk nejméně tří tónů různé výšky. Jsou-li jeho tóny hrány po sobě, mluvíme o rozloženém akordu nebo akordu hraném v melodickém rozkladu.

Rozdělení akordů - 1. podle počtu tónů - trojzvuky, čtyřzvuky, pětizvuky..., 2. podle stavby - akordy složené z tercií nebo kvart, 3. podle zvukového působení - konsonance a disonance, 4. rozlišovány jsou také základní tvary a obraty akordů.

Hlavní druhy akordů - jde o akordy složené z tercií. Nazývají se podle vzdálenosti mezi nejnižším a nejvyšším tónem akordu v základním tvaru. Ze dvou tercií jsou složeny kvintakordy, ze tří septakordy a ze čtyř nónové akordy. Obraty akordů vznikají přeložením spodního tónu o oktávu výš, kvintakord má dva obraty, septakord tři. Mezi konsonance bývají dnes řazeny pouze durový a mollový kvintakord a jejich obraty.

Kvintakordy - akordy sestavené ze dvou tercií nad sebou - durový (v.3 + m.3, někdy nazýván tvrdý, velký), mollový (m.3 + v.3, též nazýván měkký, malý), zmenšený (m.3 + m.3) a zvětšený (v.3 + v.3). Značí se zlomkem $5/3$ (bez lomítka). Durový a mollový akord leží v rozsahu čisté kvinty, kvintakord zvětšený svírá interval zvětšené kvinty, zmenšený interval zmenšené kvinty. Jednotlivé tóny akordu se nazývají podle stupňů v diatonické řadě, tedy prima (spodní tón), tercie (prostřední tón) a kvinta (vrchní tón). Durové a mollové kvintakordy se jmenují podle své primy, stejně jako u stupnic platí psaní velkého písmena v názvu durového a malého písmena v názvu mollového akordu. U zvětšeného a zmenšeného akordu není označování zcela ustáleno (c kvintakord zmenšený, zvětšený kvintakord na tónu c). Zvětšený kvintakord se od ostatních odlišuje tím, že dělí oktávu na stejné díly, a tudíž i jeho obraty zachovávají stejné poměry - znějí stejně, dochází jen k enharmonické proměně jednoho z intervalů akordu.

Obraty kvintakordů - 1. sextakord - první převrat kvintakordu - vznikne přeložením primy kvintakordu o oktávu výš a značí se $6/2$. 2. kvartsextakord - druhý převrat kvintakordu - vznikne přeložením primy sextakordu o oktávu výš, značí se zlomkem $6/4$. V názvu obrátů zůstává stále označení primy kvintakordu, od něž je obrat utvořen (D dur sextakord - D6). U převratů zvětšených a zmenšených kvintakordů se nejčastěji užívá označení typu sextakord zmenšeného kvintakordu od tónu h apod.. Důvodem je fakt, že se v obrazech zvětšeného kvintakordu objevuje zmenšená kvarta, u zmenšeného je tomu naopak.

Intervaly IV.

Intervaly přesahující oktávu - chápeme je jako intervaly přenesené (tj. spodní tón intervalu je přenesen o jednu nebo více oktáv dolů, vrchní tón intervalu je přenesen o jednu nebo více oktáv nahoru.), tedy rozšířené o jednu nebo více oktáv. Označení intervalu zůstává stejné, jen bývá připojena informace o tom, o kolik oktáv je interval rozšířen. Intervaly blízké oktávě - mají své vlastní názvy - nóna (9), decima (10), undecima (11), duodecima (12) a terdecima (13) - a vlastnosti shodné s intervaly, z nichž vznikly rozšířením přes oktávu. Nóna, decima a terdecima mohou být tedy velké nebo malé (stejně jako sekunda, tercie a sexta), undecima a duodecima jsou čisté (jako kvarta a kvinta), vedlejší intervaly jsou tvořeny stejně jako u intervalů základních. V případě harmonie a nónových akordů mluvíme někdy také o přeneseném intervalu nóny o oktávu.

Označení různého způsobu zpěvu a hry

legato - vázaně, tóny jsou hrány těsně po sobě, u smyčcových nástrojů na jeden smyk, u dechových a při zpěvu na jeden dech, jedno nasazení. Značí se obloučkem a spojuje noty různé výšky.

staccato - krátce, oddělovaně, mezi krátce hranými tóny vznikají malé pomlky. Značí se tečkou nad nebo pod notou, ostré staccato klínkem. Nepříliš ostré staccato se značí vodorovnou čárkou pod nebo nad staccatovou tečkou.

non legato - střed mezi legatem a staccatem, v instrumentální hudbě též výraz **portamento** (= neseně), lze je značit vodorovnými čárkami nebo tečkami pod obloučkem. (Ve zpěvu znamená portamento něco jiného, podobá se glissandu.)

tenuto - plně vydržení hodnoty noty s malým přízvukem. Nad nebo pod notou se píše zkratka *ten.* nebo vodorovná čárka. (U smyčcových nástrojů shodné značení pro **détaché** /detašé/ - široce)

glissando (*gliss.*) - sklouznutí z jednoho tónu na druhý (vyšší nebo nižší), přičemž se výška tónu mění plynule. Značí se čárkou nebo vlnovkou spojující dva tóny různé výšky. Používáno u smyčcových nástrojů, při zpěvu, ale i na dechových nástrojích (klarinet v Rhapsody in Blue...), obzvlášť často v partu trombonů (= snížcových pozounů).

arpeggio - rozloženě - tóny akordu se nehrají současně, ale rychle po sobě. Značí se kolmou vlnovkou před akordem. V klavírních partech může být arpeggio předepsáno v každé osnově zvlášť (hraje se oběma rukama zároveň) nebo přes celý akord (hraje se nejprve jednou a pak druhou rukou)

ad libitum (*ad lib.*) - podle libosti, tj. s tempovým uvolněním podle citění interpreta, někdy jde o upřesnění nástrojového obsazení (Suita pro smyčcový orchestr a gong ad libitum - part gongu je možno vypustit).

ossia (= také) - tímto názvem je označována druhá verze některého technicky náročného místa (např. v kadenci koncertů), interpret si může vybrat, kterou z verzí zvolí. Takový dodatek se píše buď v samostatné notové osnově přímo nad místo, kterého se týká, nebo jako dodatek na konci stránky.

attacca - pokračovat ihned, označení používané na konci vět skladby, pokud má další část následovat bezprostředně. V praxi orchestrálních hráčů se objevuje na konci pravé stránky partu, naznačuje, že je nutné bezodkladně otočit list (= další strana nezačíná pomlčkami).

con sordino - s dusítkem, u smyčcových nástrojů se dusítka připevňují na kobylku, u žesťových se vkládá zvláštní trubice do korpusu nástroje.

senza sordino (*senza sord.*) - bez dusítka, odložení dusítka a návrat k normálnímu způsobu hry.

pizzicato (*pizz.*) - drnkání prsty o struny u smyčcových nástrojů.

arco - smyčcem, označuje návrat k normálnímu způsobu hry po pizzicatu.

col legno - dřevem, hraje se na struny dřevem smyčce místo žíněmi.

sul tasto - pokyn ke hře nad hmatníkem (zní měkce).

sul ponticello - pokyn ke hře u kobylky (zní ostře).

naturale - pokyn k návratu normální hry po označení col legno, sul tasto nebo sul ponticello.

flažolet (flageolet) - vysoký tón, který vzniká na strunných nástrojích jemným dotykem prstů v určitých místech struny. V notách značen notou čtverhranného tvaru (kosočtverec) nebo kroužkem nad notou.

vibrato - drobné chvění tónu projevující se kolísáním jeho výšky (nejčastěji v rozmezí půltónu) a někdy i síly tónu. U smyčcových nástrojů se vytváří jemným chvěním prstu na hmatníku, u zpěvu a dechových nástrojů rozechvíváním vzduchového sloupce.

tremolo - rychlé opakování téhož tónu (dvojjzvuku, akordu nebo i úderu na buben - zde víření) nebo též rychlé střídání dvou tónů různých výšek v rozmezí tercie nebo většího intervalu na způsob trylky.

Dodatky:

doplnění ke kapitole o agogice:

Fráze - drobné celky obsahující několik málo taktů, kterými je členěna melodie do kratších úseků.

Frázování - členění přednesu melodie na fráze, někdy značeno obloučkem spojujícím všechny noty jedné fráze.

doplnění ke kapitole o zkratkách v notopisu:

Zápis příliš hlubokých a příliš vysokých not - místo pomocných linek využíváme možnosti zápisu o oktávu výš nebo níž doplněného o zvláštní znak - číslo 8 nad (=ottava sopra - hraje se pak o oktávu výš) nebo pod (=ottava bassa - hraje se o oktávu níž) notovou osnovou je doplněno vodorovnou tečkovanou nebo čárkovanou čarou, noty pod nebo nad ní je nutno transponovat (= přesunout) o oktávu. Vztahuje se pouze k jedné notové osnově.